

Preliminarno saopštenje

UDK 37(091)(497.16)

UDK 37(091):005.582.1

Aleksandar RADOMAN (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

aleksandar.radoman@fcjk.me

KO JE AUTOR ISTORIJE ŠKOLSTVA I PROSVJETE U CRNOJ GORI

U ovome prilogu problematizuje se pitanje autorstva prve knjige monografije *Istorija školstva i prosvjete u Crnoj Gori*, objavljene pod imenom Tomaša Markovića 1969. godine u izdanju Zavoda za udžbenike SR Srbije. Teza koja se u publicistici uzgredno spominjala da je autor knjige zapravo Savić Marković Štedimlja sada je u cjelini potvrđena zahvaljujući rukopisnoj zaostavštini Savića Markovića Štedimlje koju je Fakultetu za crnogorski jezik i književnost poklonio hrvatski historičar Željko Karaula. Štedimljina građa sadrži rukopise prve, objavljene, i druge, neobjavljene, knjige *Istorije*, potom prekucane djelove monografije, kao i neposredni Štedimljin iskaz o autorstvu te Tomaševa i Savićeva pisma koja osvjetljavaju njihovu saradnju u kojoj je Tomaš bio logistička i tehnička podrška, a Savić autor ne samo monografije o školstvu već i brojnih priloga potpisanih Tomaševim imenom, kao i priređivač i prevodilac antologije ruskih bajki. Uvidom u dragocjenu Štedimljinu građu stavljena je tačka na nedoumicu o autorstvu prve knjige *Istorije školstva i prosvjete u Crnoj Gori* i time osvijetljen dosad neproučeni segment doprinosa Savića Markovića Štedimlje crnogorskoj kulturnoj istoriji.

Ključne riječi: *Istorija školstva i prosvjete u Crnoj Gori*, autorstvo, Tomaš Marković, Savić Marković Štedimlja, crnogorska kultura

Pitanje autorstva prve knjige monografije *Istorija školstva i prosvjete u Crnoj Gori*, objavljene pod imenom Tomaša Markovića 1969. godine u izdanju Zavoda za udžbenike SR Srbije, postavljeno je već nekoliko decenija, a nedavno je došlo u centar medijske pažnje u polemici između Tomaševa rođaka advokata Velibora Markovića i prof. dr Milorada Nikčevića. Polemiku je započeo Marković uvredljivim osvrtom na tekst historičara Bobana Batričevića u kojem je ovaj mladi, daroviti historičar zastupao tezu da je autor monografije

Savić Marković Štedimlija. Usljedilo je nekoliko tekstova akademika Milorada Nikčevića na portalu Antena M u kojima je iznio posredne dokaze da je stvarni autor knjige Savić Marković Štedimlija. Pored svjedočenja hrvatskoga pisca Meha Mašića, Nikčević spominje i podatak da je Štedimlija tekst „Njegosovo zanimanje za Lipsku pećinu“ objavio pod imenom Ljubice Klančić, a dopunu toga teksta pod imenom Tomaša Markovića. Odgovori advokata Markovića, na njegovu fejsbuk profilu i portalu In4S, sveli su se uglavnom na niz uvreda na račun neistomišljenika, bez navođenja bilo kakvih uvjerljivih dokaza izvan pozivanja na korice knjige za svoju tvrdnju da je autor knjige Tomaš Marković.

Namjera nam je da ovđe ukažemo na neke dokumente i okolnosti koje dosad nijesu bile poznate crnogorskoj javnosti, uz nadu da će ovaj problem osvijetliti na valjan način i smiriti očito uzavrele strasti u pogledu pitanja ko je autor pomenute knjige.

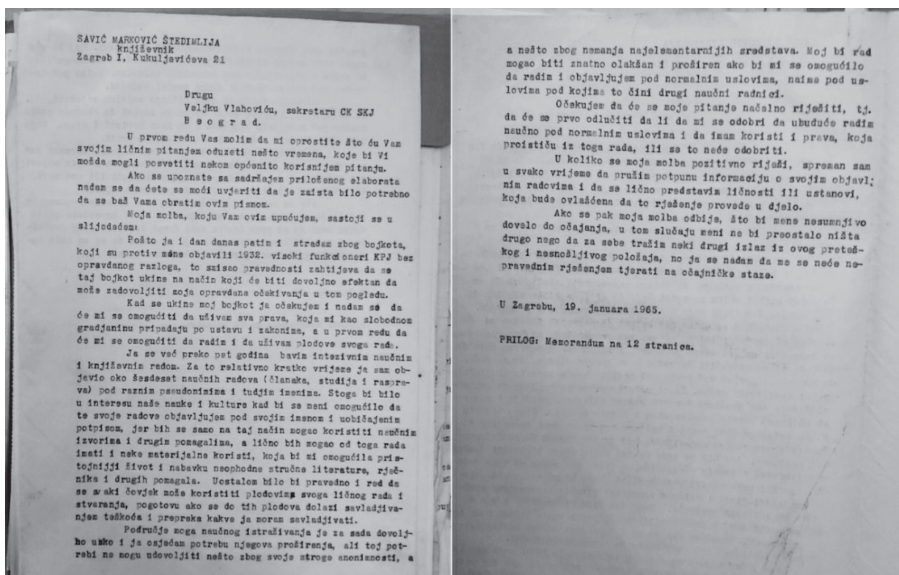
Višegodišnja potraga za ostavštinom Savića Markovića Štedimlije, čemu je uz akademika Danila Radojevića naročito prilježno pristupio pokojni Blažo Kilibarda, dala je rezultate, pa je hrvatski historičar Željko Karaula 2017. godine sakupio značajan fond dokumenata i napravio njegov sumarni popis i klasifikaciju. Posredstvom predsjednika Dukljanske akademije nauka i umjetnosti (a nekad jednoga od urednika Grafičkoga zavoda) Sretena Perovića, gospodin Željko Karaula tu je građu poklonio Fakultetu za crnogorski jezik i književnost. Planirano je da se o tome javnost obavijesti preko naučnih publikacija jer je riječ o zaista dragocjenoj dokumentaciji, posebno značajnoj za crnogorsku kulturnu istoriju, čijem je proučavanju Štedimlija posvetio najveći dio svojega rada. Ipak, polemika koja se nedavno začela u javnosti i naročito neprimjeren ton kojim se diskvalifikuju autori koji su zastupali stav da je autor knjige Savić Marković Štedimlija, ponukali su nas da i prije no cjelokupna građa bude detaljno proučena ukratko javnost obavijestimo o dijelu građe koja se nalazi u Štedimlijinoj ostavštini i koja daje bjelodan odgovor na problematizovano pitanje.

Građa vezana za monografiju *Istorija školstva i prosvjete u Crnoj Gori* nalazi se u dvjema kutijama Štedimlijine ostavštine koju je prikupio gospodin Karaula. Pored rukopisa dvije knjige (a poznato je da je objavljena samo prva), kao i „strojopisa“ (termin Štedimlijin) prve knjige, u toj građi nalaze se i drugi dokumenti vezani za nastanak ovoga i drugih djela, kao što su Savićeva pisma Tomašu (kucano na mašini) i Tomaševa rukopisna pisma Saviću, a tu je i jedan neobjavljeni Štedimlijin intervju u kojem eksplicitno govori o tome ko je autor knjige i koji su povodi za njen nastanak.

Krenimo redom. Poznato je da je Štedimliji nakon povratka s robije 1959. godine sudskom odlukom bilo zabranjeno javno djelovanje, pa je bio

prinuđen da objavljuje koristeći imena onih koji su mu to dozvolili. Najveći broj tekstova tokom 60-ih godina potpisao je imenom svoje supruge Ljubuške (Ljubice) Klančić. Da je objavljivao i pod drugim pseudonimima svjedoči Štedimljinno pismo upućeno Veljku Vlahoviću januara 1965. godine u kojem mu se obraća molbom da mu se omogući da piše pod svojim imenom. Evo što u pismu Štedimlija veli, a uz citat donosimo i fotografiju pisma: „Ja se već preko pet godina bavim intenzivnim naučnim i književnim radom. Za to relativno kratko vrijeme ja sam objavio oko šesdeset naučnih radova (članaka, studija i rasprava) pod raznim pseudonimima i tuđim imenima. Stoga bi bilo u interesu naše nauke i kulture kad bi se meni omogućilo da te svoje radove objavljujem pod svojim imenom i uobičajenim potpisom, jer bi se samo na taj način mogao koristiti naučnim izvorima i drugim pomagalicama, a lično bih mogao od toga rada imati i neke materijalne koristi, koja bi mi omogućila pristojniji život i nabavku neophodne stručne literature, rječnika i drugih pomagala.“

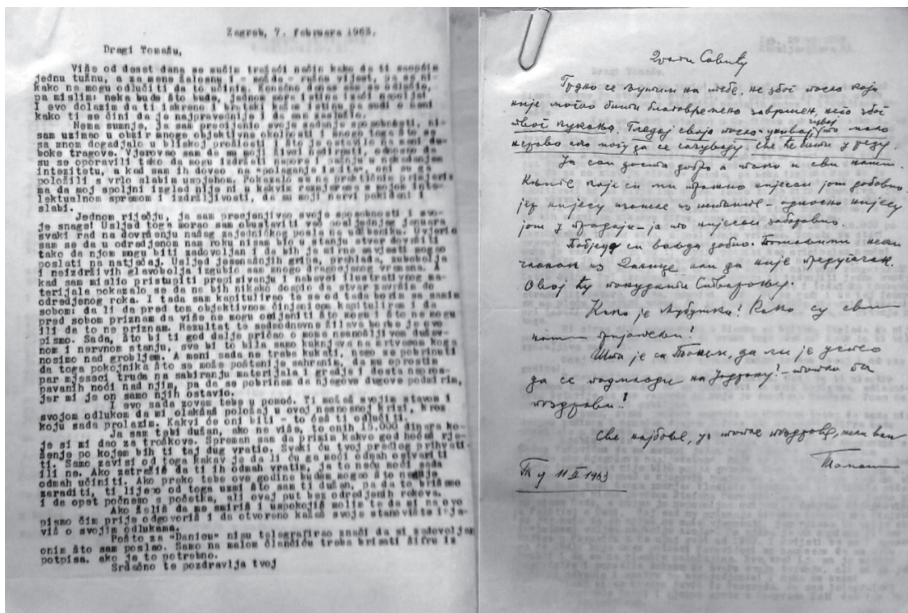
Prilog 1: Štedimljinno pismo Veljku Vlahoviću iz 1965.

U tome po njega izuzetno teškom periodu Štedimlji su pomoć pružali rijetki prijatelji, poput Miroslava Krleže, predratnoga znanca, čiji je saborac bio u čuvenom „sukobu na književnoj ljevici“, koji mu je angažmanom u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu omogućio kakvu-takvu egzistenciju posljednjih godina života. Sudeći po većem broju pisama iz prve polovine

60-ih godina, reklo bi se da je među Štedimlijinim dobrotvorima u tome periodu njegov rođak Tomaš Marković imao vidno mjesto. Česta su pisma u kojima se Savić obraća Tomašu predlažući moguće poslove, umoljava ga da provjeri što je s rukopisima poslatim izdavačkim kućama ili časopisima, propituje za moguće konkurse za pisanje udžbenika i sl. U jednome pismu od 7. februara 1963. Savić se pritisnut zdravstvenim nedaćama žali kako će odustati od „zajedničkog posla“ pisanja udžbenika iako je honorar koji mu je Tomaš obezbijedio već potrošio. U odgovoru od 11. februara 1963. godine Tomaš mu blagonaklono poručuje: „Grdno se ljutim na tebe, ne zbog posla koji nije mogao biti blagovremeno završen, nego zbog ovog kukanja. Gledaj svoja posla i uživaj, čuvaj to malo nerava ako mogu da se sačuvaju. Sve će biti u redu.“

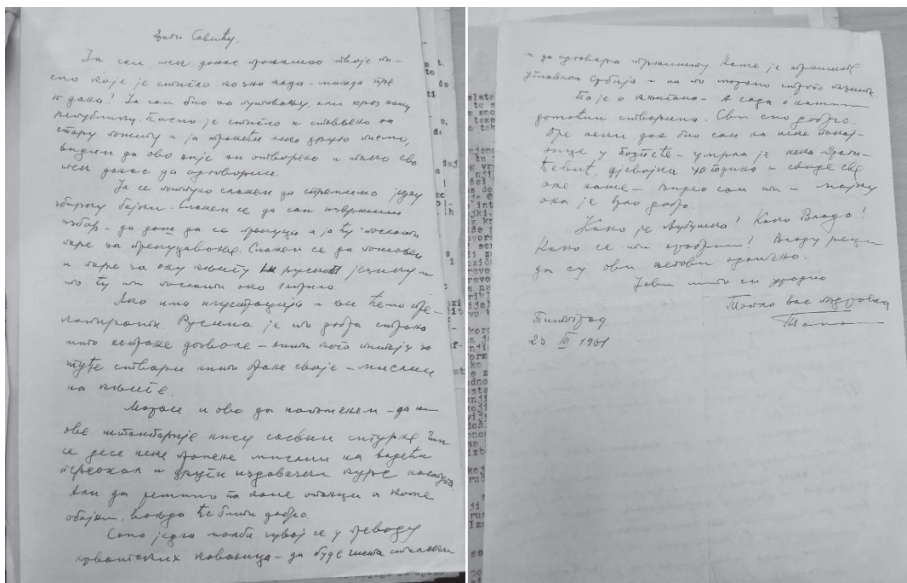
Prilog 2: Prepiska između Savića i Tomaša Markovića iz februara 1963.

Tragovi „zajedničkih poslova“ mogu se naći i u drugim pismima. U brojnim pismima Savić i Tomaš dogovaraju publikovanje antologije ruskih bajki, koja će 1962. godine biti objavljena kao izdanje titogradskoga Grafičkog zavoda pod naslovom *Ivan Carević i druge ruske narodne bajke*. U izdanju se navodi da je „izbor izvršio, preveo i uredio Tomaš Marković“. Međutim, iz Tomaševa pisma Saviću od 20. marta 1961. godine, kao i iz nekoliko poznijih pisama koje su razmijenili, izvjesno je da je prevodilac, priređivač i

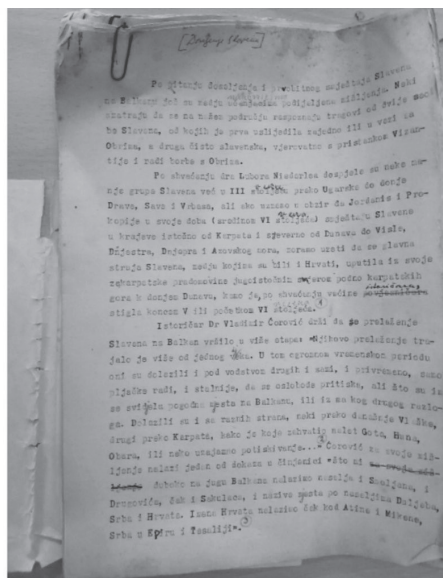
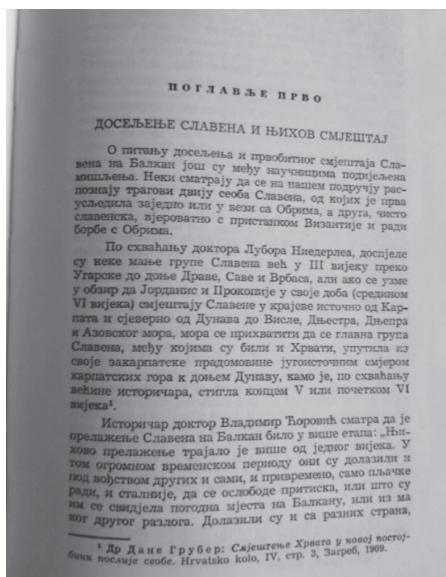
autor predgovora za tu knjigu Savić Marković Štedimlja. U pismu iz marta 1961. godine Tomaš veli: „Ja se potpuno slažem da spremimo jednu zbirku bajki. Slažem se da sam izvršiš izbor – da daš da se prekuca a ja ću poslati pare za prekucavanje. (...) Samo jednu molbu čuvaj se u prevodu hrvatskih kovani- ca da bude čista stilski i da odgovara tržištu kome je tržište uglavnom Srbija i na to moramo strogo paziti.“ Nesumnjivo je, na osnovu ovoga citata, ali i drugih pisama vezanih za zbirku *Ivan Carević*, da je sve tehničke poslove za njen nastanak obezbijedio Tomaš Marković, a da je knjiga nastala priređivač- kim i prevodilačkim naporima Savića Markovića. Izvjesno je i to da između Tomaša i Savića nije bilo nikakve grke u pogledu autorstva budući da je Savić svjestan nemogućnosti da sam potpiše knjige, u materijalnoj oskudici i nose- či se sa zdravstvenim problemima, sam predlagao projekte za koje je Tomaš obezbjeđivao materijalne i tehničke uslove da budu realizovani. S obzirom na činjenicu da je nakon Rezolucije Informbiroa Tomaš Marković završio na Golom otoku, treba istaći da je njegova nakana da uprkos rizicima, koje je to izvjesno nosilo, pomogne svome proskribovanom rođaku da objavi knjige i da obezbijedi usto i neku materijalnu pomoć, bila čin vrijedan svake hvale.

Prilog 3: Pismo Tomaša Markovića Saviću iz marta 1961.

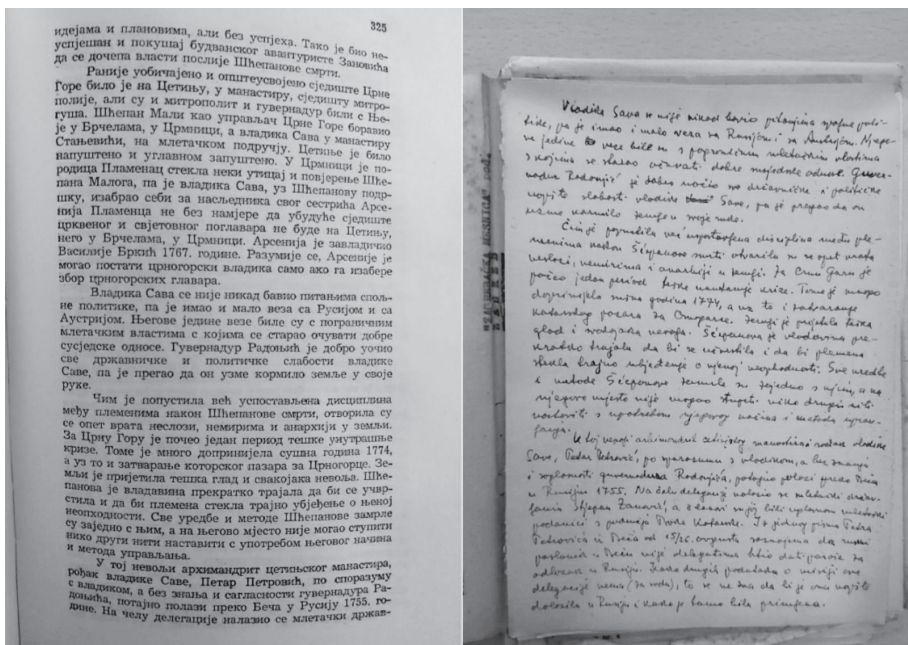
Posebnu vrijednost ostavštine Savića Markovića Štedimlje čine rukopisi, a među njima i rukopis prve knjige *Istorije školstva i prosvjete Crne Gore*, kao i njegova na mašini kucana verzija, na kojoj se vide tragovi korekture. Kako ovaj tekst nije prilika za širu elaboraciju i poređenja, u prilogu objavljujemo prvu stranu na mašini kucane prve knjige *Istorije*, a paralelno s njom prvu stranu štampanoga izdanja.

Prilog 4: Prva strana štampanoga izdanja i prva strana na mašini kucanoga teksta iz ostavštine Savića Markovića Štedimlje

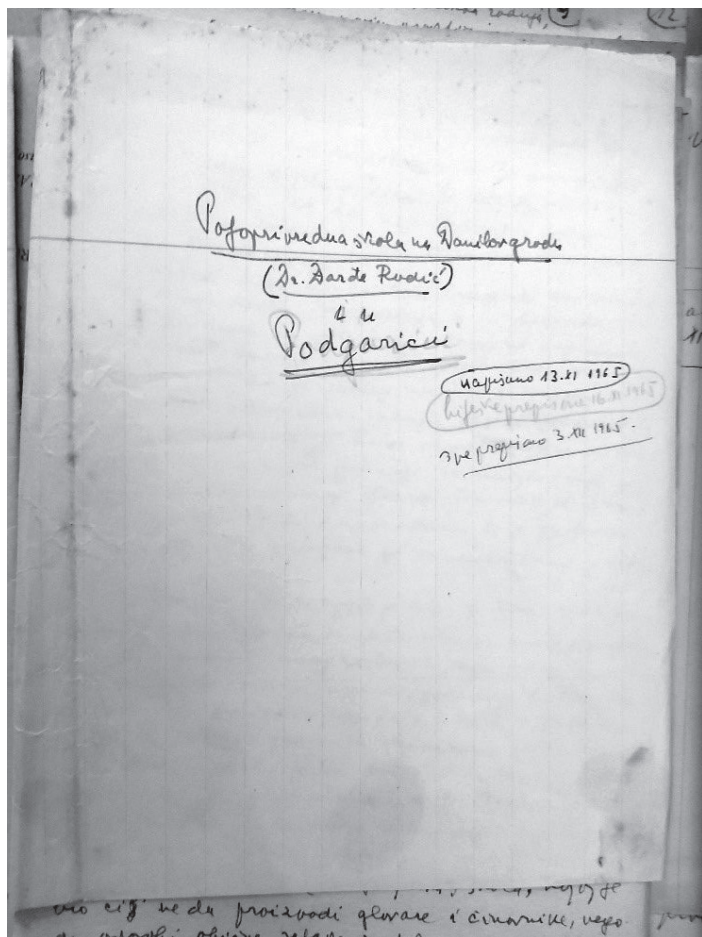
Ilustracije radi u prilogu objavljujemo i jednu stranu rukopisa knjige iz ostavštine Savića Markovića Štedimlje paralelno s odgovarajućom stranom de se taj tekst nalazi u štampanome izdanju.

Prilog 5: Strana iz štampanoga izdanja i njoj odgovarajući tekst iz rukopisa iz ostavštine Savića Markovića Štedimlje

U ostavštini Savića Markovića Štedimlje nalazi se i rukopis druge, neobjavljene knjige *Istorije školstva i prosvjete u Crnoj Gori* koji obuhvata period od 1830. do 1918. godine. U prilogu donosimo fotografiju jedne od strana toga rukopisa na kojoj se nalazi napomena da je poglavlje napisano 13. 11. 1965. godine.

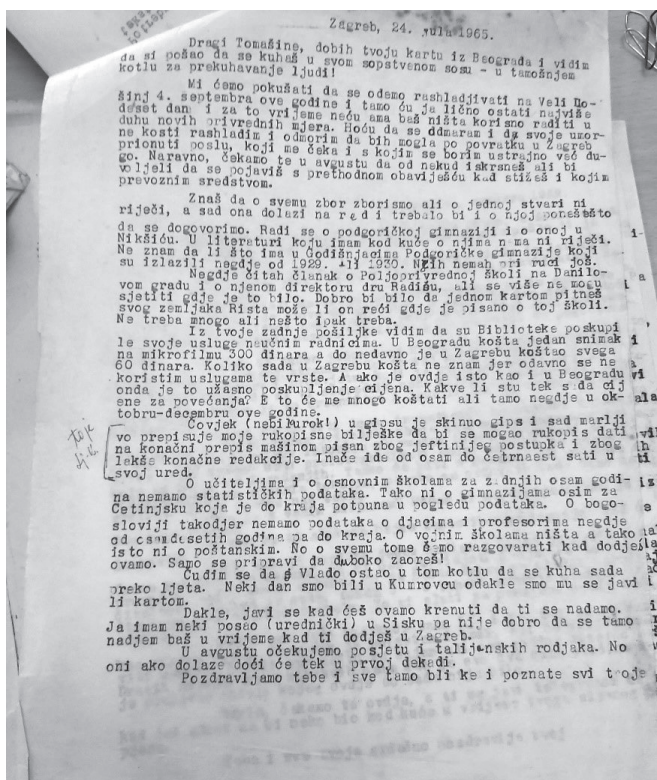
Prilog 6: Odlomak iz neobjavljenoga rukopisa druge knjige *Istorije školstva i prosvjete u Crnoj Gori*

S kakvim se problemima suočavao pri pisanju druge knjige, bez valjane literature pri ruci, svjedoči Štedimlijino pismo upućeno Tomašu 24. juna 1965. godine. Zanimljivo je da je pismo pisano u ženskom rodu, pa pretpostavljamo da je iz opreza potpisano imenom Ljubice Klančić, ali je Štedimlijin stil više nego prepoznatljiv. Pismo svjedoči da je Tomaš aktivno učestvovao u prikupljanju neophodne građe za izradu i drugoga toma *Istorije*. U prilogu donosimo fotografiju pisma, a citiraćemo i odlomak koji govori o Savićevim problemima da dođe do literature i Tomaševu angažmanu da se literatura pribavi: „Znaš da o svemu zbor zborismo ali o jednoj stvari ni riječi, a sad ona

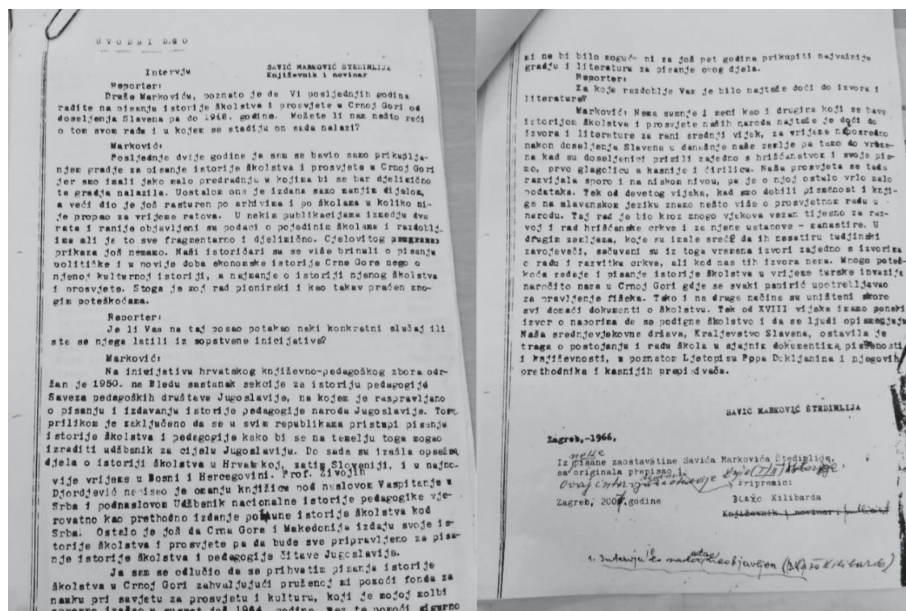
dolazi na red i trebalo bi i o njoj ponešto da se dogovorimo. Radi se o podgoričkoj gimnaziji i o onoj u Nikšiću. U literaturi koju imam kod kuće nema o njima ni riječi. Ne znam da li što ima u Godišnjacima Podgoričke gimnazije koji su izlazili negdje oko 1929. ili 1930. Njih nemah pri ruci još. Negdje čitah članak o Poljoprivrednoj školi na Danilovom gradu i o njenom direktoru dru Radiću, ali se više ne mogu sjetiti gdje je to bilo. Dobro bi bilo da jednom kartom pitneš svog zemljaka Rista može li on reći gdje je pisano o toj školi. Ne treba mnogo ali nešto ipak treba.“ Kako je pismo datirano 24. juna 1965, a kako smo već naveli da je poglavlje o Poljoprivrednoj školi u Danilovgradu napisano 13. novembra 1965, izvjesno je da je upravo Tomaš pribavio neophodnu građu i time omogućio Saviću da i to poglavlje finalizuje. U pismu se nahodi i neobični odlomak u kojem se spominje „čovjek u gipsu“ koji prepisuje rukopis: „Čovjek (nebi(o)urok) u gipsu je skinuo gips i sad marljivo prepisuje moje rukopisne bilješke da bi se mogao rukopis dati na konačni prepis mašinom pisan zbog jeftinijeg postupka i zbog lakše konačne redakcije.“

Prilog 7: Pismo Tomašu Markoviću iz jula 1965.

Pored navedenih dokumenata i pisama, da je Savić Marković Štedimlja autor *Istorije školstva i prosvjete u Crnoj Gori* potvrđuje i njegov eksplicitni navod iz neobjavljenoga intervjua datiranog u 1966. godinu koji se takođe nalazi u njegovoj ostavštini, a do kojega je došao gospodin Blažo Kilibarda, o čemu svjedoči Kilibardin potpis i napomene načinjene na dokumentu 2007. godine. U tome intervjuu Štedimlja objašnjava povod za nastanak *Istorije*: „Posljednje dvije godine ja sam se bavio samo prikupljanjem građe za pisanje istorije školstva i prosvjete u Crnoj Gori jer smo imali jako malo predradnji u kojima bi se bar djelimično ta građa nalazila. (...) Ja sam se odlučio da se prihvatim pisanja istorije školstva u Crnoj Gori zahvaljujući pruženoj mi pomoći fonda za nauku pri savjetu za prosvjetu i kulturu, koji je mojoj molbi spremno izašao u susret još 1964. godine.“ Da li je i ovaj intervju od kojega nam je sačuvan samo uvodni dio trebalo da bude objavljen pod imenom Tomaša Markovića, koji je svojim autoritetom uspio da obezbijedi sredstva za pisanje *Istorije* ili se Savić Marković Štedimlja nadao da će pismo poslato Veljku Vlahoviću uroditi plodom i da će moći da izađe iz autorske ilegale i prije no se publikuje prva knjiga *Istorije*, to u ovome trenutku na osnovu dostupne građe ne možemo znati. Ipak, dokument je u dva primjerka pronađen u ostavštini Savića Markovića Štedimlje i u tome pogledu je, pored drugih brojnih navedenih i navedenih dokumenata, neposredni dokaz da je Štedimlja autor *Istorije školstva i prosvjete u Crnoj Gori*.

Prilog 8: Intervju Savića Markovića Štedimlje iz 1966.

Kad se problemu utvrđivanja autorstva *Istorije školstva i prosvjete* priđe sine ira et studio, bez većih poteškoća na osnovu danas raspoloživih dokumenata zaključuje se da je autor *Istorije školstva i prosvjete u Crnoj Gori* kontroverzni crnogorski pisac, publicista i istoričar kulture Savić Marković Štedimlja. Isto tako, izvjesno je da bez moralne, logističke i materijalne pomoći njegova rođaka Tomaša Markovića Štedimlja ne bi uspio dovršiti taj vrijedni projekat, ali ni neke druge poslove važne za crnogorsku kulturu i nauku. Iz Savićeve i Tomaševe korespondencije razvidna je prijateljska i rođачka briga Tomaševa za prilike u kojima se Savić našao, trud da mu se nađe u prevazilaženju nedaća, ali i da mu prokrči puteve za realizaciju zamišljenih knjiga i priloga. Činjenica da je svojim imenom u potpisu omogućio da rezultati Savićevih intelektualnih napora budu objavljeni svjedoči i o rođачkoj naklonosti i o ličnoj hrabrosti Tomaša Markovića.

Aleksandar RADOMAN

ON AUTHORSHIP OF *ISTORIJA ŠKOLSTVA* *I PROSVJETE U CRNOJ GORI*

In this paper, the author discusses the authorship of the first book of *Istorija školstva i prosvjete u Crnoj Gori* (History of Education in Montenegro) monograph, published under the name of Tomaš Marković in 1969 by the Office for Textbooks of Serbia. The belief present in some publications that the real author of the book was in fact Savić Marković Štedimlja is now fully confirmed, thanks to Savić Marković Štedimlja's manuscripts, donated to the Faculty of Montenegrin Language and Literature by a Croatian historian Željko Karaula.

Key words: *Istorija školstva i prosvjete u Crnoj Gori*, authorship, Tomaš Marković, Savić Marković Štedimlja, Montenegrin culture